

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В.І.ВЕРНАДСЬКОГО

На правах рукопису

КИРИЛЕНКО Олександр Григорович

**ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ УЯВЛЕНЬ ПРО БІБЛІОТЕЧНУ
ТЕХНОЛОГІЮ В УКРАЇНІ (80-90-ті роки)**

Спеціальність 07.00.08 - книгознавство, бібліотекознавство,
бібліографознавство

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ - 1996

Нв. 35.694

Дисертацією є рукопис.
Роботу виконано в Інституті бібліотекознавства
Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського

Науковий керівник: доктор історичних наук
СЛОБОДЯНИК Михайло Семенович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук
ДУБРОВІНА Любов Андріївна
кандидат історичних наук професор
БАБИЧ Василь Степанович

Провідна організація - Харківський державний інститут культури

Захист відбудеться «17» жовтня 1996 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.31.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського за адресою: 252039, м.Київ, просп.40-річчя Жовтня, 3.

З дисертацією можна ознайомитися у читальному залі бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського.

Автореферат розіслано «16» Вересня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат економічних наук

А.О.Чекмарьов

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00760042 (J)

Актуальність дослідження. Соціальні пріоритети української держави стали визначальним чинником якісно нових процесів, що розпочалися у бібліотеках України. Відбувається переорієнтація бібліотек на документно-інформаційне забезпечення основних суспільних цілей - розбудови демократичної держави, відродження національної культури, піднесення духовного рівня народу, розв'язання складних економічних проблем. У цих умовах бібліотека перетворюється у комплексний документно-інформаційний, науково-дослідний і культурологічний центр, що забезпечує невід'ємне право особистості на прилучення до цінностей вітчизняної та світової культури, наукове пізнання і освіту, гарантує громадянам України та інших держав загальнодоступність своїх фондів та повноту інформації про їх склад. Посилюється прагнення бібліотек до залучення світового інформаційного потенціалу для соціально-економічного і духовного прогресу української держави та задоволення різноманітних інформаційних потреб її громадян.

Розв'язання соціальних завдань, що постали перед бібліотеками України, зумовлюють необхідність їх технологічного оновлення. Серед фахівців визріло переконання про недостатність лише емпіричного шляху до технологічного оновлення бібліотеки як засобу зміни її місця у соціальному та культурному житті. Тому значно посилилася значущість теоретичного обґрунтування шляхів оновлення бібліотечної технології (БТ). Потреба у вирішенні цього завдання стимулювала використання бібліотекознавством ідей інформатизації. Цьому сприяє інтенсивне впровадження комп'ютерної техніки й нових інформаційних технологій (ІТ) у побут, систему освіти та професійну діяльність. Ці тенденції мають визначальне значення для концептуальної і організаційно-технологічного оновлення бібліотечної діяльності. Проте механічне перенесення на бібліотечну сферу теорії інформатики не може розв'язати цю проблему через соціогуманитарну природу бібліотечного соціального інституту.

Розвиток БТ в Україні відбувається в умовах нагромадження технічних

засобів, баз даних, організаційного оформлення додаткових процесів, операцій. У результаті спостерігається паралельне функціонування кількох технологічних режимів (від традиційного до повністю автоматизованого). Враховуючи таке становище, принципово важливо, щоб бібліотеки України не проходили зайві етапи у автоматизації, а вирішували завдання техніко-технологічного оновлення з урахуванням міжнародного досвіду та умов нашої держави. Вирішення такої складної проблеми потребує відповідного бібліотекознавчого обґрунтування, яке базується на історико-бібліотекознавчому аналізі наукових уявлень про бібліотечну технологію, побудові на цій основі її принципової моделі, апробуванні нової технології, дослідженні і визначенні перспективних тенденцій розвитку.

Відсутність узагальнюючих робіт, присвячених дослідженню еволюції уявлень про бібліотечну технологію в Україні, посилює актуальність даного дослідження.

Хронологічні межі дослідження визначені 80-90-ми роками. Цей порівняно короткий історичний період поділяється на чітко виражені, принципово відмінні між собою етапи. Перша половина 80-х років характеризується апогеєм загострення стагнації всіх сфер життя радянського суспільства. Це об'єктивно зумовило необхідність соціально-політичних змін, що розпочалися у перебудовчий час. На цьому перехідному етапі розпочалися процеси національно-культурного відродження, переосмислення власної історії. Повною мірою ці процеси було реалізовано у першій половині 90-х років після здобуття Україною державної незалежності. На виділених нами етапах суспільство формувало принципово різні вимоги до бібліотеки в цілому та її технології. Динаміка історичного процесу в обраний для дослідження період, кардинальна зміна соціально-політичної ситуації під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку БТ посилюють значення функціонального та історико-бібліотекознавчого аналізу для освоєння і впровадження у

практику України здобутків технологічної думки провідних бібліотек світу. Для забезпечення спадковості бібліотекознавчого аналізу й поглибленого вивчення проблеми у дисертації зроблені історичні екскурси, які дозволяють дослідити генезис БТ у цілому та основних її складових частин.

Стан проблеми. Складність змісту і багатоплановість поняття «бібліотечна технологія» стимулювали появу великої кількості публікацій, у яких розглядалися різні технологічні проблеми, що мають безпосереднє відношення до проблематики даної дисертації. Підсумок початкового етапу вивчення бібліотечної технології було підведено у відомій праці Л.Б.Хавкіної «Библиотеки, их организация и техника»(СПб., 1904). Саме як бібліотечну техніку розглядали технологію і фундатори українського бібліотекознавства - Ю.О.Меженко, Т.Т.Ковалевський, С.П.Постернак, С.С.Сірополко.

Найбільш ґрунтовно вивчали традиційну технологію дослідники, що розв'язували завдання наукової організації бібліотечної праці (В.М.Баранов, А.М.Ванєєв, М.С.Карташов, В.Г.Попроцька, І.М.Фрумін, А.С.Чачко).

Узагальнення результатів багаторічних досліджень дозволили І.М.Фрумину у середині 70-х років виділити технологію як самостійний напрям НОП. Ця точка зору закріплена у вузівських підручниках і термінологічних словниках, рішеннях трьох всесоюзних конференцій і на сьогодні має багато прихильників. Лише в період підготовки до IV Всесоюзної конференції з проблем НОП (Вільнюс, 1986) О.В.Кокорєв висловив плідну думку, про те що НОП і технологія є самостійними напрямками у межах більш широкого поняття - наукова організація діяльності бібліотеки. Такий підхід знайшов розвиток у навчальному посібнику «Організація діяльності бібліотек» (Х., 1993), що підготовлений спільними зусиллями колективів Харківського державного інституту культури і Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського.

Таким чином, наприкінці 80-х років розпочалося оформлення бібліотечної технології як самостійної наукової дисципліни бібліотекознавчого циклу. Значний доробок у її розвиток внесли фахівці України. Технологічні проблеми, починаючи з 1989 року, ґрунтовно обговорюються на численних наукових конференціях, організованих провідними бібліотеками і вузами культури України. Внесок українських фахівців знайшов відображення в монографіях, дисертаціях, тематичних збірниках і статтях. Під впливом ідей інформатизації відбулися концептуальні зміни у вивченні БТ. Саме в цьому контексті досліджувалися фундаментальні проблеми технологічного оновлення бібліотеки у докторських дисертаціях і монографіях провідних українських бібліотекознавців Л.З.Амлинського, М.С.Слободяника, В.О.Ільганаєвої.

Поглиблено проаналізовано використання можливостей комп'ютеризації для удосконалення окремих напрямів бібліотечної технології у кандидатських дисертаціях І.П.Антоненко, В.В.Дерлеменко, Т.П.Павлуши. Важливе значення для розвитку вчення про бібліотечну технологію мають ідеї, викладені в монографіях і статтях представників суміжних наук - інформатиків В.М.Глушкова, А.І.Додонова, В.В.Петрова, В.Я.Рубана, М.І.Сенченка; книгознавців і архівознавців Г.В.Боряка та Л.А.Дубровіної.

У дисертації використано здобутки провідних зарубіжних дослідників Дж. Солтона, Дж. Шири, К.В.Тараканова, Б.С.Єлепова, М.Е.Кальонова, Я.Л.Шрайберга, Ф.С.Воройського, К.Г.Астапович, В.П.Леонова, А.В.Соколова, В.Клеппа, Х.Кунце, Ю.М.Столярова, Н.І.Тюліної та інших.

Отже різні аспекти дослідження БТ привертають увагу широкого кола вітчизняних і зарубіжних бібліотекознавців і представників суміжних наук. Проте дослідження орієнтоване на вирішення проблеми цілісного відтворення розвитку бібліотекознавчої думки в Україні з питань оновлення БТ у період 80-90-х років відсутні.

Об'єктом дослідження є бібліотечна технологія як цілісна динамічна система, орієнтована на забезпечення ефективної реалізації соціальних функцій бібліотеки.

Предмет дослідження - історико-бібліотекознавчий аналіз наукових уявлень про технологічне оновлення бібліотек України в умовах димамічних змін українського суспільства.

Метою дослідження є реконструкція розвитку та визначення змісту наукових уявлень про бібліотечну технологію в Україні, як основи для побудови її моделі та обґрунтування перспективних напрямів розвитку.

Для досягнення мети у дисертації поставлені такі **основні завдання**:

- обґрунтувати теоретико-методичні засади дослідження і розробити концептуальну модель БТ як засобу її наукового пізнання та наукової репрезентації;

- дослідити основні елементи моделі в їх розвитку, взаємодії і взаємозалежності;

- проаналізувати структурно-функціональну трансформацію технології;

- визначити вплив на технологію новітніх засобів її реалізації;

- дослідити еволюцію технологічних знань;

- обґрунтувати перспективні напрями розвитку БТ в Україні.

Методологія і методи дослідження. Теоретичною основою роботи є сучасні уявлення про основні закони соціокультурного розвитку суспільства та його інформаційно-комунікативні процеси; розуміння наукового пізнання БТ як поєднання теоретичного та емпіричного рівня знань, отриманих через дослідження і узагальнення конкретних фактів, подій, явищ. Для забезпечення вірогідності основних результатів у дисертації використано комплекс взаємодоповнюючих принципів, підходів і методів історико-бібліотекознавчого дослідження. Проведене дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових принципів історизму, актуалізму та розвитку. Принцип історизму реалізовано

шляхом залучення різноманітної джерельної бази, об'єктивного аналізу публікацій і архівних джерел, розгляду технологічних змін у діалектиці та причинно-наслідкових зв'язках. У досліджувальний період, за принципами актуалізму та розвитку вивчено стан технології у провідних бібліотеках світу, як інтегрованого результату її історичної трансформації на основі реконструкції історико-бібліотекознавчих уявлень про технологію.

Використання системного та структурно-функціонального підходів дало можливість розглянути БТ як динамічну систему у взаємозв'язку і взаємозалежності її структури і функцій, побудувати концептуальну модель технології. Пізнавальні можливості цільового і прогностико-аналітичного підходів використано для розробки програми освоєння ІТ. У всіх розділах дисертації застосовано спеціальні методи джерелознавчого та історико-бібліотекознавчого аналізу, що дало можливість дослідити генезис проблеми, проаналізувати специфіку різних етапів розвитку БТ.

Джерельна база дослідження. В основу дослідження покладено друковані джерела, які присвячені дослідженню БТ, у тому числі монографії, статті, матеріали наукових конференцій, організованих провідними бібліотеками і вузами культури України. Вивчено також масив архівних документів, серед яких чільне місце займають наукові звіти з проблем дослідження бібліотечної технології, науково-методична і організаційно-технологічна документація провідних бібліотек. Залучено і щорічні звіти про роботу Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Державної бібліотеки Росії, Бібліотеки Конгресу США, Британської бібліотеки.

Наукова новизна. У дисертації в комплексі досліджено еволюцію, динаміку сучасного стану та визначено тенденції розвитку БТ в Україні. Побудовано її концептуальну модель, дослідження і реалізація якої створює теоретичне підґрунтя для визначення перспективних напрямків технологічного оновлення бібліотек України.

У цій роботі:

- побудовано концептуальну модель БТ, досліджено генезис її елементів і зв'язки між ними;

- виокремлено дві групи функцій БТ - забезпечуючі і специфічні, та визначено їх вплив на інші елементи моделі; - обґрунтовано структуру БТ, наповнення якої визначається її забезпечуючими функціями, а зміст - специфічними;

- досліджено генезис засобів реалізації БТ і визначено можливості їх впровадження в практику;

- проаналізовано формування і еволюцію технологічних знань у бібліотеці та досліджено їх вплив на інші елементи моделі;

- здійснено аналіз освоєння ІТ в бібліотеці як інноваційного процесу і запропоновано комплекс показників її оцінки;

- визначено перспективні напрями технологічного забезпечення удосконалення діяльності бібліотек України, запропоновано програму її реалізації, представлену у вигляді дерева цілей.

Теоретична значущість дослідження полягає у розв'язанні актуальної задачі науково-методичного забезпечення, технологічного оновлення діяльності бібліотек України. Це особливо важливо для підвищення національного інформаційного потенціалу держави на основі активізації використання знання, сконцентрованого в документних фондах українських книгозбірень.

Практичне значення. Теоретико-методичні положення дисертації втілюються в науково-методичній і організаційній діяльності інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Пропозиції дисертанта з організації функціонування бібліотеки в період переходу до ІТ реалізуються в наукових бібліотеках різних систем і відомств, що підтверджується актами впровадження. Викладені у дисертації положення і рекомендації з вдосконалення технологічних процесів і організації діяльності наукових бібліотек у

період освоєння ІТ використано в «Концепції розвитку системи сільськогосподарських бібліотек України» (затверджено на I Всеукраїнському бібліотечному конгресі в 1992 р.). Матеріали дослідження використовуються у відповідних розділах вузівських курсів «Бібліотечні інформаційно-пошукові системи», «Автоматизована технологія аналітико-синтетичної обробки документів», «Інформаційно-бібліотечні технології», які викладались дисертантом у Київському державному інституті культури. На основі матеріалів дисертаційного дослідження автором розроблено 3 авторських курси для студентів факультету бібліотечно-інформаційних систем Київського державного інституту культури.

Апробація роботи. Автор брав участь у виконанні державних програм розвитку автоматизації у системі сільськогосподарських бібліотек України, був відповідальним виконавцем з теми 07.03.04.НЗ «Створення баз даних науково-технічної інформації по галузям агронауки. Бібліографія» (затверджена Президією УААН від 20.01.94 р.). З 1986 р. за проблематикою дисертації опубліковано 11 статей та тез доповідей (основні публікації подано в авторефераті). Результати наукової роботи протягом 1986-1995 років доповідались на численних наукових конференціях і семінарах різного статусу і рівня, у тому числі на I Всеукраїнському бібліотечному конгресі і міжнародних наукових конференціях: «Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті»(1993), «Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи»(1995).

На захист виносяться такі положення і результати, які одержані особисто автором:

1. Бібліотечна технологія, що склалася в Україні є інтегрованим результатом її багатівікового екстенсивного розвитку і революційних змін, що відбуваються під впливом освоєння засобів комп'ютеризації. Стрімке поширення в Україні загальносвітових процесів інформатизації дозволяє розглядати такий стан БТ як перехідний, що зумовлює

необхідність її системної організації та цільового управління подальшим інтенсивним розвитком.

2. Вивченню історії розвитку, дослідженню динаміки сучасного стану і визначенню перспективних напрямів оновлення БТ сприяє побудова її концептуальної моделі, що інтегрує в собі взаємодію її структури, функцій, засобів реалізації та специфічного технологічного знання.

3. Історіографічний та джерелознавчий аналіз комплексу публікацій, наукових звітів, організаційно-технологічної документації дозволяє дослідити еволюцію наукових уявлень про БТ в Україні, що покладено в основу специфічного технологічного знання. Механізм формування технологічного знання складається з двох діалектично пов'язаних етапів: теоретичного узагальнення здобутків практики і практичного освоєння його результатів. Формування технологічного знання послідовно проходить стадії: закладання емпіричної бази; формування базового теоретичного знання; оформлення бібліотечної технології як самостійної наукової і навчальної дисципліни бібліотекознавчого циклу; науково-методичне забезпечення практичної технологічної діяльності бібліотеки.

4. Перспективна інтегрована структура ІТ бібліотек України об'єднує процесовий, загальнобібліотечний, мережевогалузевий, національний і міжнародний рівні. Освоєння ІТ на кожному з цих структурних рівнів доцільно розглядати як інноваційний процес, ефективність якого оцінюється за комплексом показників: ступінь інтегративності технології, комплексність автоматизації, відповідність технології визначеним пріоритетам бібліотеки, вплив на її організаційну структуру, розвиток системи послуг.

Структура дисертації підпорядкована логіці системного дослідження БТ. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

Зміст роботи. У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначено її об'єкт і предмет, проаналізовано ступінь дослідженості проблеми,

сформульовано мету та завдання роботи, охарактеризовано теоретико-методологічні засади, методи, хронологічні межі і джерельну базу дослідження, визначено наукову новизну та практичне значення дисертаційної роботи, викладено основні положення, що виносяться на захист.

Розділ I. Теоретико-методичні засади дослідження бібліотечної технології. Аналіз праць дослідників БТ дає змогу виділити два основних підходи до вивчення цього складного об'єкта - аналітико-сумативний і системний. Перший передбачає аналіз дослідниками множини суттєвих параметрів функціонування технології у цілому, або окремих її складових частин. На основі цього підходу були здійснені дослідження окремих бібліотечно-бібліографічних процесів. Основною метою їх проведення було вдосконалення організації локальних технологічних процесів та праці бібліотекаря і читачів на окремих ділянках. Проте можливості аналітико-сумативного підходу не дозволили дослідникам у більшості випадків розкрити реальний стан БТ і всю складність функціонування технологічних процесів великої наукової бібліотеки як цілісної системи. Це призвело до становлення і розвитку в 80-х роках у бібліотекознавстві нової системи знань, орієнтованої на дослідження БТ з позицій системного підходу.

Використання пізнавальних можливостей системного підходу до вивчення БТ дало змогу розглядати її як єдине ціле, що складається із взаємопов'язаних внутрішніх технологічних процесів та має загальні і специфічні властивості. З позицій системного підходу домінуючим стало уявлення про органічну цілісність технології, яка стала розглядатись як система, що функціонує в межах бібліотеки і спрямована на реалізацію її сутнісних функцій і зв'язків із зовнішнім середовищем. Для поглибленого вивчення технології як складної динамічної системи у роботі використані пізнавальні можливості модельного підходу. Представлена в дисертації концептуальна модель БТ належить до класу

змістовно-логічних.

Родовими й вихідними елементами моделі, що характеризують сенс існування і сутність БТ є її функції і структура. Саме у цих елементах ізоморфно відображаються зміст і результати реалізації технології. Виділення визначальних елементів моделі зумовлює необхідність її доповнення тими, що забезпечують ефективне функціонування системи - засоби реалізації і технологічні знання. Таким чином, у концептуальній моделі БТ інтегрується взаємодія структури (С), функцій (Ф), засобів реалізації (ЗР) і технологічних знань (ТЗ). Кожен з визначених елементів моделі пов'язаний з іншими, розкриває певний аспект її функціонування, що в цілому дає змогу розглядати БТ як єдину систему. Елементи моделі рівнозначні не за їх значущістю, а за ознаками необхідності і достатності для забезпечення функціонування БТ. Кожен з елементів моделі пов'язаний з іншими, виконує об'єктивно необхідну роль, що надає технології як системі завершеності і стійкості. У дисертації детально проаналізовано прямі та зворотні зв'язки між елементами функції і структуру, що детерміновані співвідносним характером цих загальнонаукових категорій. Так структурні зміни БТ стимулюють розвиток її функцій, що призводить до подальшого збагачення структури.

Позитивно впливає на ефективність функціонування БТ і рівноправний зв'язок між технологічним знанням та засобами реалізації. Для розвитку структури технології необхідне освоєння відповідних засобів реалізації, що зумовлює зв'язок $C \rightarrow ЗР$. У свою чергу аналіз зворотнього зв'язку $ЗР \rightarrow C$ створює підґрунтя для визначення технічних можливостей збагачення структури технології. Зв'язок $C \rightarrow ТЗ$ свідчить про необхідність приведення технологічних знань у відповідність зі структурою БТ. Зв'язок $ТЗ \rightarrow C$ дає уявлення про рівень бібліотекознавчої забезпеченості структурних змін, що відбуваються у БТ, або про появу наукових передумов для подальшого розвитку технологічної структури

бібліотеки. Аналогічні за суттю зв'язки $\Phi \rightarrow 3P$ і $\Phi \rightarrow T3$. Адже функції не лише визначають зміст БТ, а й формують умови для засобів реалізації і технологічних знань, а аналіз зв'язків $3P \rightarrow \Phi$, $T3 \rightarrow \Phi$ дозволяє зробити висновки щодо рівня технічної і бібліотекознавчої забезпеченості основних функцій БТ.

Аналіз зв'язків елементів моделі з бібліотекою як системою вищого порядку підтверджує забезпечуючу роль технології щодо реалізації функцій бібліотеки. Зміни вимог суспільства до бібліотек вирішально впливають на її технологічну трансформацію. Проведений аналіз бінарних зв'язків між елементами концептуальної моделі БТ підтверджує доцільність, принципову можливість її вивчення шляхом багатоаспектного аналізу розвитку цих елементів. Для цього в дисертації запропоновано спеціальну методику дослідження і реалізації моделі, яка ґрунтується на послідовному наближенні від частини до цілого. Для зручності викладу її змісту вона подана у вигляді семи послідовних етапів. Перший етап - аналіз функцій БТ. Другий етап - дослідження структури технології. Третій етап - виявлення і узагальнення засобів реалізації БТ. Четвертий етап - вивчення механізму формування технологічного знання, його змісту і структури. П'ятий етап - аналіз динаміки дослідження БТ в Україні. Шостий етап - дослідження інноваційного процесу освоєння ІТ у бібліотеці та його оцінка. Сьомий етап - визначення перспективних напрямів розвитку БТ в умовах інформатизації.

Етапи 1-4 методики, орієнтовані на дослідження концептуальної моделі БТ, а етапи 5-7 - на її реалізацію в конкретних соціально-економічних умовах, що склалися в Україні.

Розділ 2. Динаміка елементів концептуальної моделі бібліотечної технології. Згідно з методикою дослідження (етапи 1-4) здійснено конкретно історичний та історико-порівняльний аналіз розвитку елементів концептуальної моделі бібліотечної технології. Запропоновано розподіл

функцій технології на дві основні групи. До першої входять ті, що забезпечують реалізацію сутнісних функцій бібліотеки. Функції цієї групи визначають структуру БТ і перебувають з нею у відносинах взаємозв'язку і взаємозалежності. Другу групу складають специфічні функції, серед яких основними є інтегративна, кумулятивна і пошукова. Функції цієї групи вирішально впливають на зміст технологічних знань і формують вимоги до засобів реалізації технології.

Елемент структура розглядається як складна, цілісна, динамічна форма існування БТ, що поєднує в собі сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих складових.

Виходячи з погляду на БТ як складну динамічну систему з розгорнутою структурою, в дисертації обґрунтовано її поділ на підсистеми ресурсонакопичення, ресурсозберігання, ресурсовикористання й управління і визначено їх зміст. Дослідження цих підсистем запропоновано здійснювати за допомогою технологічної декомпозиції. Цей метод структурно-функціонального аналізу реалізовано на прикладі реально функціонуючої технології ресурсонакопичення у Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського. Ця технологія поєднує процеси й операції, спрямовані на виявлення джерел комплектування, замовлення документів, їх отримання і облік, а також аналітико-синтетичну обробку їх змісту з метою організації довідково-бібліографічного апарату. Технологію ресурсонакопичення подано як сукупність процесів: моделювання бібліотечного фонду; аналізу документального потоку; виявлення і обґрунтованого відбору документів; оформлення замовлень на документи, контролю за їх виконанням; отримання і обліку документів; наукової обробки документів і організації ДБА (бібліографічного опису, систематизації, предметизації); розподілу та передачі документів у внутрішні структурні підрозділи фондоутримувачи й бібліотеки науково-дослідних установ НАН України.

У дисертації побудовано структурний граф цієї системи, у якому

виділені процеси та операції, що, в першу чергу, повинні бути автоматизовані. Проаналізовано вплив комп'ютеризації на зміни, що відбуваються в структурі БТ. Ключовим елементом моделі БТ є засоби її реалізації, до яких належать насамперед технічне і технологічне обладнання, програмне забезпечення. Розвиток застосування технічних засобів у бібліотечній технології умовно поділено на два етапи: докомп'ютерний і комп'ютерний.

Основним результатом докомп'ютерного етапу, який ще далекий до свого завершення, стало технічне оснащення бібліотек, насамперед засобами механізації доставки літератури з основного книгосховища, мікрографування, оргтехніки і т.д., що сприяло поліпшенню умов праці бібліотекарів і підвищенню якості обслуговування читачів.

Комп'ютерний період також, залежно від засобів реалізації, поділяється на: освоєння електронно-обчислювальних машин класу ЕС та СМ ЕОМ; впровадження персональної комп'ютерної техніки; освоєння нових засобів комунікації, що призвело до поєднання комп'ютерних засобів у комп'ютерні мережі.

Трансформація БТ безпосередньо пов'язана з розвитком фахового програмного забезпечення. Відповідно до розвитку технічних засобів комп'ютеризації і комунікації, програмного забезпечення, склалися різні підходи до їх реалізації у БТ: застосування універсальних ППП (текстові і табличні редактори); використання вже розробленого програмного забезпечення з окремими спробами його адаптації до конкретних умов; розробка власного програмного забезпечення з урахуванням міжнародних вимог і на основі власного досвіду; створення локальних АРМ; комплексна автоматизація БТ, яка поєднує в собі як створення загальної комп'ютерної БТ, так і локальних підсистем. В умовах інформатизації елемент «засоби реалізації» кардинально змінює функціонування бібліотеки, що суттєво посилює значення її бібліотекознавчого дослідження, результатом якого буде освоєння якісно

нового технологічного знання. У дисертації докладно розглянуто механізм формування цього елементу моделі. Він складається з двох діалектично пов'язаних етапів теоретичного узагальнення здобутків практики й практичного освоєння результатів теоретичного дослідження БТ. Виділено п'ять послідовно змінюваних стадій формування технологічного знання. На першій стадії закладається емпірична основа для подальшого теоретичного узагальнення. На другій формується вихідна теоретична база. На третій стадії аналізуються емпіричні матеріали й узагальнюється вихідна теоретична база, що призводить до формування базового технологічного знання. На четвертій відбувається оформлення БТ як самостійної наукової і навчальної дисципліни бібліотекознавства. П'ята стадія - науково-методичне забезпечення удосконалення технологічної забезпеченості практичної діяльності бібліотеки. У дисертації докладно проаналізовано змістовне наповнення цих етапів.

У розвитку системи технологічних знань виділені і проаналізовані шість стадій: 1) екстенсивний розвиток, зумовлений зростанням обсягів інформації та ускладненням технологічних процесів; 2) прискорений розвиток під впливом зовнішніх факторів інформатизації суспільства; 3) поява нових концептуальних підходів до системи технологічних знань, зумовлених інтеграцією наукових дисциплін; 4) розвиток внутрішньої технологічної системи знань під впливом впровадження комп'ютерних засобів; 5) поява нових фахівців - технологів автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем; 6) зміна форм і методів передачі технологічного знання.

Розділ 3. Тенденції технологічного оновлення бібліотек України в умовах інформатизації суспільства. Нерівномірний розвиток інформатизації у світі зумовлює необхідність визначення спільних для всіх держав етапів освоєння ІТ у поєднанні з аналізом їх специфіки у бібліотеках різних країн. Для здійснення цієї роботи проаналізовано публікації, звіти про роботу найбільших книгозбірень світу, узагальнено практичний досвід

вітчизняних бібліотек. Це дозволило визначити основні підходи до періодизації процесу освоєння ІТ - у відповідності з рівнем організації, технічним оснащенням, ступенем бібліотекознавчої розробленості. За рівнем організації виділяються періоди орієнтації бібліотек на: розробку власних автоматизованих систем; міжбібліотечну кооперацію бібліотек, створення спеціалізованих фірм, що розробляють і забезпечують експлуатацію автоматизованих систем, організацію міжбібліотечних корпорацій, які спеціалізуються на розробці і впровадженні ІТ у бібліотеках-членах корпорації; об'єднання зусиль спеціалізованих фірм та бібліотечних корпорацій для створення і експлуатації глобальних міжнародних інформаційних систем.

За технічним оснащенням виділяються докомп'ютерний, перехідний і комп'ютерний етапи.

За ступенем бібліотекознавчої розробленості нами виділено етапи ознайомлення з проблемою, її концептуальне осмислення, практична реалізація, виробнича експлуатація, теоретичне узагальнення набутого досвіду.

Проведена робота складає базу для історико-бібліотекознавчого аналізу стану освоєння ІТ бібліотеками України і визначення перспективних напрямів їх оновлення. Для періодизації розвитку технології у бібліотеках України здійснено історіографічний аналіз публікацій і недрукованих джерел з технологічних проблем. Проаналізовано документи, у яких зафіксовано технологічне знання, набуте фахівцями України протягом 1980-1995 років. Протягом досліджуваного періоду завершився докомп'ютерний і розпочався перехідний етап розвитку БТ. У організаційному плані бібліотеки перебувають на етапі розробки власних проєктів автоматизації з переважною орієнтацією на використання закордонного програмного забезпечення. За ступенем бібліотекознавчої розробленості технологічної проблематики бібліотеки України перебувають на початковому етапі практичної реалізації

теоретичних напрацювань.

Результати історіографічного аналізу і узагальнення практичного досвіду дозволили з певною долею умовності виділити у досліджуваному періоді три комплексних етапи освоєння ІТ бібліотеками України. Ці етапи значною мірою визначаються соціально-економічною ситуацією в державі. Перша половина 80-х років характеризується загостренням стагнації у всіх сферах життя суспільства. Цей час збігається із завершенням докомп'ютерного етапу розвитку технології і ознайомлення бібліотекознавців України з проблемами комп'ютеризації. Більшість документів, що побачили світ у цей час, були присвячені удосконаленню традиційної технології. Проблеми переходу до ІТ розглядалися лише в постановочному плані, переважно фахівцями-інформатиками.

Початок оновлення суспільства в роки перебудови збігається з перехідним етапом розвитку БТ та її концептуальним осмисленням. Початковий етап практичної реалізації попередніх теоретичних напрацювань розпочався після здобуття Україною державної незалежності. Для бібліотек України - це етап переходу до створення інтегрованої мережевої технології з жорстким дотриманням відповідних міжнародних стандартів і вимог. У цей період розпочалося освоєння бібліотеками CD-ROM-технологій, вивчення можливостей використання глобальних комп'ютерних мереж типу Internet.

Впровадження ІТ розпочалась у великій кількості бібліотек різних типів і видів та відомчого підпорядкування. Бібліотекознавчі розвідки в основному мають яскраво виражену практичну спрямованість. Розгортання практичних робіт з освоєння ІТ зумовлює необхідність розробки нетрадиційних підходів до їх бібліотекознавчого дослідження. У дисертації робота з автоматизації бібліотек розглянута як інноваційний процес за такою схемою: проблемна ситуація → інноваційна ідея → фаза організації → фаза поглиблення → фаза розвитку → фаза спаду. Здійснено порівняльний аналіз інноваційної і традиційної технологій за критеріями

оперативності, дублювання операцій, уніфікації, ефективності, динамічності, стійкості до екстремальних ситуацій.

У дисертації інноваційний процес освоєння бібліотекою ІТ подано у вигляді принципової схеми: інформатизація всіх сфер суспільства → поява нового технологічного знання → розвиток комп'ютерної техніки → еволюція засобів комунікації → зміни програмного забезпечення → порівняння зарубіжного і вітчизняного досвіду → поодинокі технологічні експерименти → трансформація технології під впливом розвитку комп'ютерних засобів → отримання нового технологічного знання.

Оцінку освоєння ІТ запропоновано здійснювати за комплексом показників: відповідність технології визначеним пріоритетам бібліотеки, ступінь інтегрованості БТ, комплексність автоматизації, розвиток системи послуг, вплив на організаційну структуру бібліотеки.

Аналіз динаміки елементів концептуальної моделі та її реалізації в умовах інформатизації дав можливість визначити перспективні напрями її розвитку: створення нових бібліотечно-інформаційних продуктів - комп'ютерної інформації; забезпечення ефективного використання бібліографічної і фактографічної інформації, створеної в інших інформаційних установах держави і за кордоном; розробка проблем комплексної комп'ютеризації і впровадження інтеграційної мережевої технології; розробка технологічних основ взаємодії з іншими інформаційними системами й бібліотеками країн ближнього і дальнього зарубіжжя; орієнтація на міжнародне співробітництво і можливість доступу до світових інформаційних ресурсів, зокрема через глобальну комп'ютерну мережу Internet; формування технології CD-ROM у бібліотеках; активізація бібліотечних фахівців і посилення їх ролі у впровадженні комп'ютеризації.

Ефективність організації робіт з освоєння бібліотеками України ІТ може значно підвищитися за рахунок їх проведення в межах складової частини національної програми інформатизації. У програмі розвитку БТ

як складової національної програми інформатизації України повинні знайти своє відображення питання: вдосконалення дослідження БТ великих бібліотек і бібліотечних мереж; ліквідація технологічних бар'єрів за рахунок розробки й впровадження системи національних стандартів і нормативів; підвищення рівня доступності бібліотечно-інформаційних ресурсів, що залежить від організації засобів комунікацій; експертна оцінка і державне сприяння реалізації стратегічних технологічних проєктів, а також розповсюдження інформації про досягнення у цьому напрямі; організація та вдосконалення навчання бібліотечних фахівців для роботи з інформаційними технологіями. Для зручності таку програму доцільно представити у вигляді дерева цілей. У дисертації наведено її фрагмент, що відображає планування розвитку родових елементів концептуальної моделі бібліотечної технології.

У заключенні підведено підсумки дисертаційного дослідження, сформульовано основні висновки, які конкретизують і розвивають положення, що винесені на захист:

1. За досліджуваний період відбулися кардинальні зміни у БТ України, що призвели до її переходу від екстенсивного до інтенсивного розвитку. Цей процес зумовлений об'єктивними соціально-політичними реаліями, що склалися в Україні після здобуття державної незалежності, розгортанням робіт з інформатизації суспільства, одержанням реальних можливостей для освоєння здобутків закордонного бібліотекознавства і світового досвіду освоєння бібліотеками ІТ. Це зумовлює необхідність розробки теоретико-методичних засад дослідження і розвитку БТ як засобу реалізації соціальних функцій бібліотеки.

2. Теоретико-методичні засади дослідження і розвитку бібліотечної технології розроблено із залученням пізнавальних можливостей загальнонаукових підходів до пізнання і комплексних методів історичних досліджень. Це створює підґрунтя для побудови концептуальної моделі бібліотечної технології, яка інтегрує її функції, структуру, засоби реалізації

і технологічні знання. Дослідження реалізації цієї моделі дає можливість вивчити розвиток БТ як системи та її родових елементів під впливом конкретно-історичних і внутрішньобібліотечних факторів.

3. У БТ виділяються дві основні групи функцій. До першої входять ті, що зумовлені соціальним контекстом бібліотечної діяльності і забезпечують реалізацію сутнісних функцій бібліотеки: документної пам'яті, інформаційної, когнітивної, комунікативної. Другу групу складають специфічні функції - кумулятивна, інтегративна і пошукова, зумовлені сутнісними особливостями БТ. Забезпечуюча група функцій вирішально впливає на структуру технології, а специфічна - на зміст технологічного знання і вимоги до засобів реалізації.

4. У досліджуваний період відбувся інтенсивний розвиток засобів реалізації БТ - розповсюдження на комп'ютерному ринку України персональних ЕОМ, нових спеціалізованих програмних засобів, оптичних дисків та засобів комунікації. Це суттєво позначилося на збагаченні структури технології і створило принципово нові умови для розвитку технологічних знань.

5. Принципові зміни, що відбуваються при реалізації концептуальної моделі технології під впливом інформатизації суспільства зумовлюють необхідність аналізу технологічного оновлення бібліотеки як інноваційного процесу за такою схемою: проблемна ситуація → інноваційна ідея → фаза організації → фаза поглиблення → фаза розвитку → фаза спаду.

6. Дослідження реалізації концептуальної моделі дозволило визначити пріоритетні напрями її розвитку в Україні: формування інтегрованої технології, яка дозволить мати доступ до сукупного національного бібліотечно-інформаційного ресурсу; забезпечення входження до світового інформаційного простору і доступу до зарубіжних баз даних за допомогою глобальних інформаційних мереж; технологічне забезпечення кардинального розширення системи бібліотечно-бібліографічних і

інформаційних послуг. Ефективність роботи, необхідної для реалізації цих напрямів, може значно підвищитися за рахунок включення проблематики освоєння інформаційної технології бібліотеками України до Національної програми інформатизації.

7. У програмі розвитку бібліотечної технології як складової національної програми інформатизації України повинні знайти своє відображення проблеми наукового забезпечення технологічного оновлення бібліотеки, ліквідації технологічних бар'єрів за рахунок розробки і впровадження системи національних стандартів і нормативів, які відповідають міжнародним вимогам, забезпечення загальної доступності бібліотечно-інформаційних ресурсів, удосконалення підготовки бібліотечних фахівців для роботи з ІТ.

За темою дисертації автором опубліковані такі роботи:

1. Подготовка библиотечных кадров по вопросам автоматизации информационно-библиотечных процессов // Науч. и техн. 6-ки СССР. - 1989. - N 9. - С.19-21 (У співавторстві з Штефаном І.П. і Коломійцем П.В.).
2. Состояние и развитие научной работы в РНСХБ УААН, сельскохозяйственных библиотеках Украины // Современные проблемы совершенствования деятельности сельскохозяйственных библиотек в библиотечно-библиографическом обеспечении аграрной науки и производства. - К., 1991. - С.27-31.
3. Создание автоматизированной библиографической базы данных по публикациям ученых-аграрников Украины // Библиотека-Информатизация - Наука: Тез. докл. сообщ. респ. науч. конф., 8-10 октября 1991 г., Киев. - Ч.2. - К., 1991. - С.19-21.
4. Автоматизована обробка статистичних показників по фондах сільськогосподарських бібліотек України, як приклад застосування ППП ПЕОМ у бібліотечній діяльності // Сучасні проблеми бібліотечно-бібліографічної справи на Україні. - К., 1992. - С.58-61.
5. Управління технологією формування бібліотечних фондів: постановка проблеми // Дослідження фондів наукових бібліотек України. Сучасний стан та перспективи розвитку: Перша наукова сесія Інституту бібліотекознавства, Київ, 29 жовтня 1992 р.: Тез. доп. - К., 1992. - С.23.
6. Вдосконалення технології бібліотечного обслуговування читачів наукової бібліотеки на базі сітвого моделювання // Пріоритетні напрямки розвитку бібліотечної справи в Україні: Міжрегіон. наук.-практ. конф.: Тез. доп. - Рівне, 1993. - С.31-32.

7. Актуальні проблеми вдосконалення формування і використання фонду бібліотечнознавчої літератури // Бібліотека і бібліотечна професія в умовах інформатизації суспільства: Всеукр. наук. конф., Київ 11-15 жовтня 1993 р.: Тез. доп. К., 1993. - С. 43-44. (У співавторстві з Л.Ф. Приходько).
8. Локальна автоматизована інформаційна система в науковій бібліотеці: призначення та організація // Наукова бібліотека у сучасному соціокультурному контексті: Міжнар. наук. конф.: Тез. доп.- К., 1993.- С. 227-228.
9. Розвиток технології каталогізації в Україні (80-90-ті рр.) під впливом засобів комп'ютеризації // Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи: Міжнар. наук. конф.: Тез. доп. К., 1995.- С. 70-71.

Кириленко А.Г. Эволюция научных представлений о библиотечной технологии в Украине (80-90-е годы).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.08 - книговедение, библиотекведение, библиографоведение, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского, Киев, 1996.

Основная идея диссертационной работы заключается в комплексном историко-библиотечковедческом исследовании эволюции научных представлений о библиотечной технологии в Украине в 80 - 90-х годах. Диссертантом разработана концептуальная модель библиотечной технологии, интегрирующая элементы - структуру, функции, средства реализации и технологические знания. На основе комплексного историко-библиотечковедческого анализа эволюции и динамики этих элементов определены перспективные направления развития библиотечной технологии в Украине.

Ключові слова: бібліотека, бібліотечна технологія, концептуальна модель, структура, функції, засоби реалізації, технологічні знання.

Kirilenko O.G. Evolution of scientific conceptions about library technology in Ukraine of 80-90 ies.

Dissertation for Master's Degree in the field 07.00.08 - Book Science, Library Science, Bibliography, National Library of Ukraine after V.I.Vernadsky, Kyiv, 1996.

The main idea of dissertation consists of complex historical library science research of the evolution of scientific conceptions about library technology in Ukraine of 80-90 ies.

The author of dissertation has worked up the conceptual model of library technology integrating such elements as structure, functions, means of realization and technological knowledge.

The perspective trends of the development of the library technology in Ukraine have been defined on the basis of complex historical library science analysis of evolution and dynamics of these elements.

Key words: library, library technology, conceptual model, structure, functions, means of realization, technological knowledge.

А.Кириленко

Підписано до друку 10.09.96 р. Формат 60x84 Папір офсетний.
Офсетний друк. Ум. друк. аркуш 1. Тираж 100 прим. Зам. №

Національна бібліотека України імені В.І.Вернадсько
го. 252039, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3

439466

AB 35.697

AB 55.837